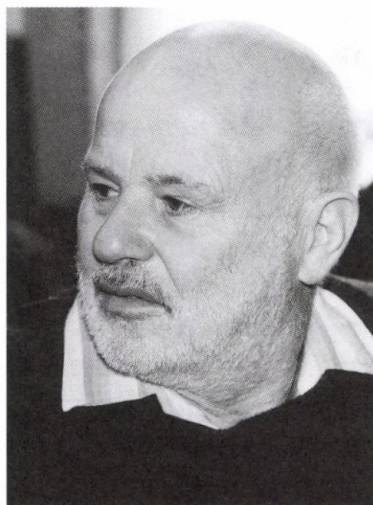

Verebes elvtársról*

Ahogy visszapillantok arra az éjszakai szobára, hirtelen úgy érzem, mintha tutaj lenne a Duna közepén az ágy, melyen ketten fekszenek, köztük evezőlapát. És ez a tutaj felém sodródik, mai időm felé – 2003. január harmincadika van –, és mindjárt fülembre csapódik Verebes elvtárs neve. Erzsébet Verebes elvtársról szeretné beszéltetni Borsit. De kit érdekel ma Verebes elvtárs? Legfeljebb a korszak kutatóit. Alig foglalkoznak vele többet, mint mondjuk I. Ferenc császár valamelyik főtisztviselőjével. Személye már a tutajon sodródók idejében is a múltba hátrált, legfeljebb csak úgy fájt, mint egy kihúzott fog. De ez akkor még újdonságnak számított. A kommunistának becézett nyárspolgári diktatúra legnagyobb mutatványa az volt, hogy fennállásának időtartamára nemcsak egy önnön kicsiségére szabott vízenyős értékrendet fogadtatott el, hanem saját nobilitásainak hierarchiáját is. A szellemi élet valódi kiválóságai tiszteletben tartották ezt, és ily módon aládúcolták azt a látszatot, hogy e hierarchia tehetségen és teljesítményen alapul. A nyolcvanas évek végén aztán mindez a semmi-be oszlott, de az álmélkodás, amelyet e tünevényes változás kiváltott, friss volt még és ezért izgalmas is. Mára azonban ebből az izgalomból legfeljebb annyi maradt meg, amennyit értetlenségünkben kicsiholhatunk.

Olyan beszélgetésről kell tehát beszámolnom, amelynek a tágas berlini ösztöndíjakában, ahol ma toldozom-foldozom ezt a történetet, teljesen más az akusztikája, mint a tutajon volt. De életünk nem focimeccs: nem végeredményre játszzák. Közbülső lényeges pillanatai nem lényegtelenebbek, mint a legutolsó. Ami valaha fontos volt nekünk, az életünk végéig megőrzi fontosságát, mert egy folyamat mozzanata, amely ellobbant ugyan, de előbb még részt vállalt abból, hogy olyanokká váljunk, amilyenek vagyunk.

Azt az embert például, akit Verebes elvtársnak hívok ebben a könyvben, hatalma csúcán, vagy harminc évig az értelmiség hangadóinak alázatos csodálata és csodálattal vegyülő megvetése övezte. A hatalommal kölcsönös megnehtámadási szerződést kötött nagy írók közül a legtekintélyesebbeknek még a gyomorsavuk sem indult meg, ha nem vele ebédtek vagy vacsoráztak. Verebes elvtárs pedig egyenként és személyre szólóan lekötelezte őket, rendkívüli útlevelemmel, vámmentesen behozható autóval, elképesztően olcsó balatoni telekkel, államilag fizetett külföldi kórházi kezeléssel, vagy belgyógyászati szükséglet esetén még inkább belföldivel, a zseniális dr. Silberfeld Ernő oltalma alá helyezve őket. Állami költségen világnyelvekre fordította könyveiket, házastársukat születésnapjukra ajándé-

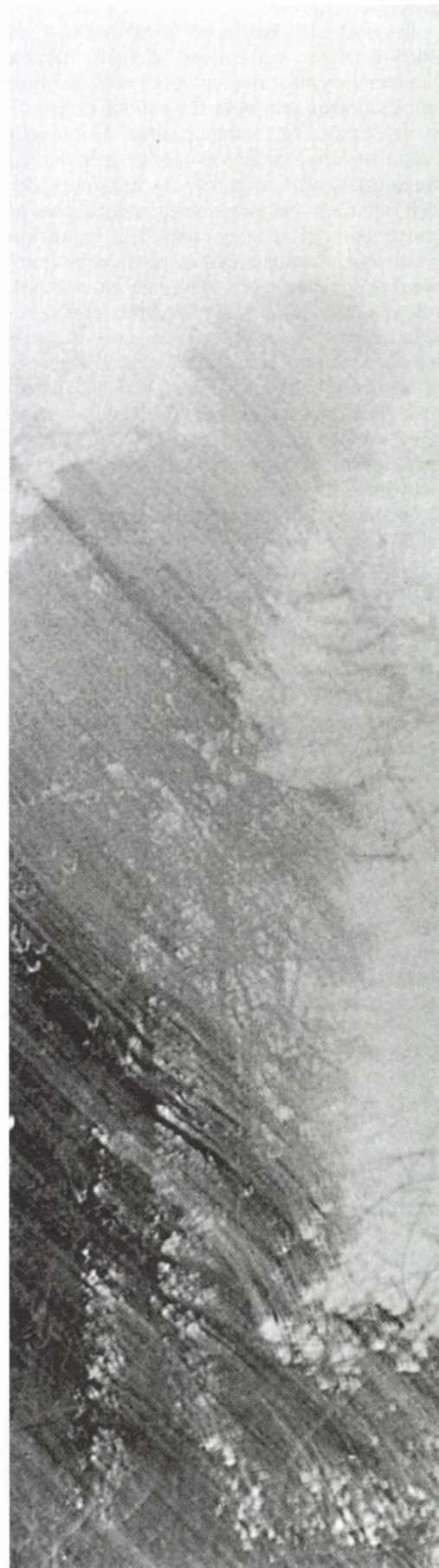

EÖRSI ISTVÁN

kokkal lepte meg; elolvasta, megnézte, meghallgatta alkotásaikat, és ha nem volt rá különleges oka, akkor nem titkolta elragadtatását. Az egyszerű műélvező szerepében tündöklött, a hatalom szerény, de öntudatos munkásaként, akinek azonban nehezen titkolt, legfőbb becsvágya az volt, hogy ne csak pozíciója, hanem kvalitásai folytán is maguk közé fogadják a nagyok. A hatalom ellenzéke jól mulatott ezen, gúnyolta, szidta, gyalázta, és közben olyan figyelemmel kísérte viselt dolgait, mint hogyha történelemformáló személyiség volna, és nem a hatalom legfelső régióiban működő machinátor. Verebes elvtárs tömör bajsza ily módon jelképpé vált, kormányzati eszmévé. Kereskedelmi iskolát végzett, és itt megtanulta, hogy minden megvásárolható, ha megtaláljuk a megfelelő alkupozíciót. Az egyik művész a pénzre reagál érzékenyebben, a másik az elismerésre, a harmadik hiúságát a hatalom közelsége legyezgeti. A nagy Déry Tibor még a bör-

„Azt az embert például,
akit Verebes elvtársnak
hívok ebben a könyvben, hatalma
csúcán, vagy harminc évig
az értelmiség hangadóinak
alázatos csodálata
és csodálattal vegyülő
megvetése övezte.”

* Részlet a Noran Kiadónál ősszel megjelenő, Zárt térben című, önéletrajzi ihletésű fikcióból

közvetítésével nyerheti meg. És Déry valóban nemcsak kebelbarátja lett Verebesnek, hanem irodalmi hagyatéka sorsát is őrá, a cenzorára bízta. Ebben a magát szenilisnek tettető író ravaszsága is megnyilatkozhatott, mert alattvalói hódolatának ezt a gesztusát gyakorolva gondolhatott arra is, hogy Verebes elvtárs többet engedhet meg magának, mint másnak, és így előbb látnak napvilágot egyelőre még nem engedélyezett művei.

Erzsébet tehát Verebesről kérdezte Borsit, és Borsi részletes jellemzéssel szolgált. Először életében beszélt szabadon Verebesről, az olyan ember módján, aki nem függ többé tárgytól, és ezért nincs mit kompenzálnia. Monológját vidám anekdotával fejezte be. Egy szép őszi éjszakán Déry azért hívta fel nagy hatalmú hódolóját, mert egy macska emelete ablakának magasságában egy fa tetején rekedt, és ennek következtében állatbaráti és csendvédelmi szempontból egyaránt tarthatatlan helyzet bontakozott ki a háza előtt. A nagy író arra kérte az ország második emberét, hogy mozgósítsa a tűzoltókat az anomália megszüntetése érdekében, és a tűzoltók fél óra múlva, úgy éjfél tájban csakugyan meg is jelentek, fűlsiketítően szíre-názva. A környező házak lakói hálógémben és pizsamában, ásitozva bámulták az ablakból, hogy miként mentik meg a macskát, de ő, Borsi elhatározta, hogy ezek után lehetőleg nem ejti ki a szóban forgó elvtárs nevét.

– Akkor Déryét miért ejti ki? – kérdi Erzsébet, és nevet. A történetet, amelyet most hallott először, a pesti folklór remeklései közé sorolja. De a Verebes elvtárs nevét ékesítő mondafüzér szerint azt bizonyítja, hogy Verebes elvtárs kitűnően látta el feladatát. Volt minőségérzeke. Az értelmiség minden rétege megkerülhetetlennek tartotta őt. Bajszos, emberi arcot kölcsönzött a diktatórikus hatalomnak, és az alkotók hódoltságát ellenszolgáltatásokkal tette elviselhetővé. Még ő is sokat köszönhet Verebes elvtársnak. Édesapját ellenzéki vonzalmai ellenére kitüntette hatvanadik születésnapján, mint kiváló könyvtárost, és a ceremónián megígérte neki, hogy támogatja lánya kérését. Ő ugyanis akkor már nagyon ki akart szabadulni ebből az országból, és csak hálát érezhet Verebes elvtárs iránt, amiért Düsseldorfban kezdhette meg egyetemi tanulmányait. Nagyon meglepné, ha Borsi számtalan tusája közben egyszer sem ke-reste volna fel, amikor kérnivalója akadt.

Erzsébet elhallgat. Azon kapja magát, hogy szeretné, ha Borsi megkérdezné, miért akart mindenáron külföldön élni. Ezzel persze viszájára fordulna a szereposztás. Ő jött ide, hogy kikérdezze az író. Miért szeretné, ha ez átvenné tőle a kérdező szerepkörét? Mert akkor szóba hozhatná a családi mítoszt. A nagybátyja halálát. Ez Borsit is érdekelné.

Borsinak azonban esze ágában sincs kérdezősködni. Ehelyett elmeséli, hogy szabadulása után évekig nem publikálhatott. Még személyre szóló tilalom sem kellett ehhez: enélkül sem merték közölni. Pedig bátyja is közbenjárt az érdekében az irodalmi hetilap főszerkesztőjénél, Szatmári Miklósnál, aki gyerekkori barátja volt. Ezért Szatmári megbízta Borsit azzal, hogy írjon egy tizenkilencedik századi spanyol költőnek, Esproncedának a Don Juan-költeményéről, mely akkortájt jelent meg magyarul. Borsi megcsodálta kritikája levonata alatt a

„*Déry valóban nemcsak kebelbarátja lett Verebesnek, hanem irodalmi hagyatéka sorsát is őrá, a cenzorára bízta. Ebben a magát szenilisnek tettető író ravaszsága is megnyilatkozhatott, mert alattvalói hódolatának ezt a gesztusát gyakorolva gondolhatott arra is, hogy Verebes elvtárs többet engedhet meg magának, mint másnak, és így előbb látnak napvilágot egyelőre még nem engedélyezett művei.*”

monogramját – teljes nevének feltüntetését Szatmári túlzottan vakmerő cselekedetnek tartotta volna. Csakhogy a kritika így sem akart megjelenni, pedig Borsi bátyja még kétszer beszélt Szatmárral. Ennek azonban csak az lett az eredménye, hogy Szatmári magához rendelte Borsit, és üvöltve közölte vele, hogy a többi lecsukott író mind százszor tehetségesebb nála, és mind meg is bánta már nyilvánosan ellenforradalmi szereplését, és amíg Borsi nem követi példájukat, addig ő nem csempészi vissza az irodalmi életbe. Borsi beszámolt erről a jelenetről bátyjának, aki a fejét csóválta. „Nagy kár, hogy Miklós ennyire elgyávult – mondta –, úgy látszik, nem bír magához térni az ellenforradalom sokkjából.” „Miféle ellenforradalomról beszélsz?” – kérdezte Borsi a bátyját. „Ide figyelj – felelte ez –, én elismertem már, hogy ’56 előtt neked volt igazad, de most nekem van igazam, mert megteremtődtek a demokratikus szocializmus társadalmi feltételei.” Ezen aztán elvitakoztak, nem először és nem utoljára. Pár hónap múltán Szatmári helyébe új főszerkesztőt neveztek ki, egy valamikori nyilas, majd kommunista újságíró, aki leköszölte a kezdbetűkkel jegyzett Espronceda-recenziót. Szépirodalmi munkát öt évvel szabadulása után fogadott el tőle először az írószövetség havi folyóirata. Egy szabadult rab a konszolidáció benzingőzős levegőjében fuldokolva meg akarja ölni magát, de még ez sem sikerül neki. A főszerkesztő a biztonság kedvéért elküldte a novella levonatát Verebes elvtársnak, aki az utolsó percben kihagyta a folyóiratból az elbeszélést. Ő, Borsi ekkor jelentkezett először kihallgatásra nála, és ez alkalommal meglehetősen haragosan kikelt a cenzúra oktan intézkedése ellen. Verebes elv-

társ mosolygott a bajusza alatt. Ő szereti az őszinteséget, de azért Borsi elvtárs meggondolhatná, hogy helyes-e ilyen témájú elbeszéléssel jelentkeznie. Az olvasó azt gondolhatná, hogy az író szerint még a börtön is elviselhetőbb, mint a mi tökéletlen és kritizálható, de azért mégis szocializmust építő életünk. Ő erre tovább heveskedett, hadd döntse el az olvasó maga, hogy mit gondoljon. Ha pedig nem tudná eldönteni, akkor erre a cenzúra sem taníthatja meg. Válaszképpen Verebes elvtárs sajnálatának adott hangot, amiért vitapartnere nem világtörténelmi összefüggésekben, hanem személyekben gondolkodik. Lehet, hogy intézkedése helytelen volt – de számít ez? Hiszen világtörténelmi szempontból tökéletesen érdeketlen, hogy Verebes Sándor hülye-e vagy sem. Erre ő azt felelte, hogy ennek világtörténelmi szempontból csakugyan nincs jelentősége – az ő egyéni szempontjából viszont épp ezen a kérdésen múlik minden. Verebes elvtárs megcsóválta a fejét. „Maga, Borsi, olyan, mint a bibliai József. Azt hiszi, hogy az emberek jobban szeretik magát, mint saját magukat. Egyszer még rájön arra, hogy ez nem így van.” Így ért véget az első kihallgatás.

– Verebes okosan és intuitíven jellemezte magát – mondja Erzsébet. – Csak azért szakítottam félbe, hogy tudja a véleményemet.

Borsi a lány felé fordul. Lánynak mondom Erzsébetet, hiába asszony, mert Borsi lánynak látja. Az oldalán fekszik, felé fordulva, nyakáig betakarja a pokróc. Borsi azon tűnődik, hogy levette-e ujjatlan, kék ruháját, míg ő aludt. Valószínűleg nem vette le. De okosabb, ha ezt most nem firtatja, csak némán örül annak, hogy egymásnak arccal fekszenek. Nézi a lányt, és tovább beszél.

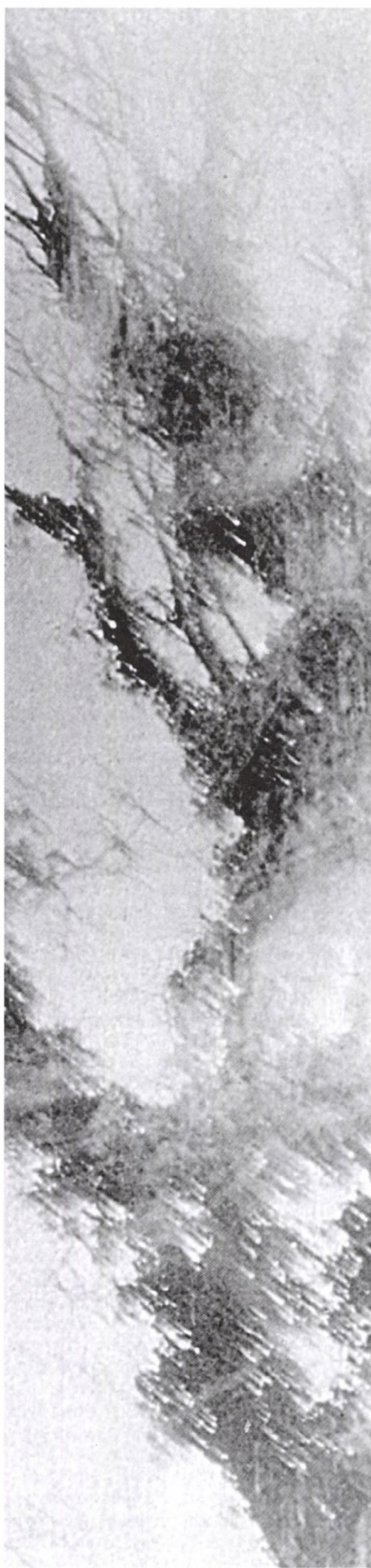
Verebes elvtárs az évek során tragikomédiájának legalább két változatát olvasta el. Az első, akkor, amikor Karola a fejébe vette, hogy ezt a darabot az ő színházának kell bemutatnia. Karola tehát elvitte a *Zárt térben* Verebes elvtárhoz. Verebes elvtárs szívesen fogadta, nemcsak azért, mert a szép Karolával öröm társalogni, és nem is csak azért, mert a Nemzeti Színház Verebes elvtárs szívügye volt, hanem azért is, mert örömmel tett volna szívességet Silberfeld Ernő új barátjának. Karola tehát átnyújtotta Verebes elvtársnak a kéziratot. Három nap múlva Borsi ott ücsörgött Verebes elvtárs hivatali szobájában. Verebes elvtárs a bajsza alá tolt egy cigarettát, és kiszólt a titkárnőjének, hogy gyújtsa meg. „Látja, Borsi elvtárs – mondja –, de hívhatom még elvtársnak? – Köszönöm! –, amikor tavalyelőtt csaknem infarktuszom lett, megesküdtem, hogy többet nem gyújtok rá. Most azonban kutyabajom. Az esküszegés bűnét viszont nem szívesen vettem volna magamra. Ezt a titkárnős megoldást Ihász Ferenc javasolta nekem. Az ő költői zsenialitása az örület határvidékéről merít ihletet, de a gyakorlati életben igen józan az észjárása.” Borsi készségesen elismeri, hogy Ihász ábrázolja a legszemléletesebben az égett emberi hús szagát és bűzét, noha ő maga még sosem ölelte meg a forró kályhát. „Miért is tette volna? – kérdezte Verebes. – A realitásérzék nem fogható fel hibának. Neki köszönhetem, látja, hogy betartom eskümet, és mégis dohányozhatok.” Mélyet szippantott a cigarettájából. „Nemcsak becstelenség árán élvezhetjük az életet.”

Borsi részletesen beszámol Erzsébetnek erről a beszélgetésről. Verebes elvtárs jónak találta a darabot. Sőt, nagyon jónak. A zárkabeli marakodások során a kommunista hős meg a munkásfiú is erkölcsi fölénybe kerül a régi világ reprezentánsaival szemben. Különösen megragadóan ábrázolja a darab, hogy mekkora szenvedés egy kommunistának, ha kommunista börtönben kell védekeznie igazságtalan vádak ellen. Verebes elvtárs akkor még csak azt kifogásolta, hogy az illegalitásban edződött kommunista hős régi barátjával és elvtársával, a börtönparancsnokkal vitázva szinte megtagadja a pártot. Az illegalitás kényszerei közt nevelkedett kommunista semmiképp sem jut el idáig. Hivatkozhat akár Lukács Györgyre is, akit tudomása szerint Borsi a mesterének tekint. Lukács egyszer így világította meg neki, hogy miért maradt hű a párthoz a sztálinizmus éveiben: „Right or wrong: my party.” Minden igazi kommunista így érez, ha a Párt bűneiről beszél. Ő például abban az időben, amikor a darab lejátsszódik, azon gondolkodott a börtönben, hogy ha halálra ítélik, mit kiabáljon az akasztófa alatt. Olyan jelmondatot keresett, melyből a jelenlévő elvtársak megértenék, hogy ő ártatlan, de a kivezénielt kiskatonák hite nem inogna meg. Napokon át csak azon törte a fejét, hogy mi lenne a legmegfelelőbb mondat. Borsi nem állja meg, hogy el ne hencegjen Erzsébetnek, miként reagált Verebes elvtárs dilemmájára. „És mit tetszett kiagyalni?” – kérdezte, mire Verebes elvtárs legyintett egyet, és miután Borsi megígérte, hogy gondolkodni fog a bírálaton, a beszélgetésnek hamar végeszakadt.

Ez a poén Erzsébetnek nem tetszik annyira, mint Borsi remélte. Vajon miért van Borsinak szüksége arra, hogy minden pillanatban tanújelét adja intranzigenciájának? És kinek bizonygatja ezt? Mindenkori vitapartnerének? Vagy saját magának? Ha ez utóbbi eset állna fenn, akkor nem kellene néha gyanakodnia rá? Borsinak az a baja a világgal, hogy ez nem akarja érdemének vagy tehetségének megfelelően elismerni őt. De úgy látszik, attól is tart, hogy egyszer mégiscsak elismeri, mert ez esetben saját erkölcsi intaktségát kellene gyanúba fognia. Vagy mert akkor kiderülne, hogy az elismertség általa elérhető foka sem felel meg a becsvágyának.

– Hű, de okos lány maga! – mondja Borsi. – Csak azt nem értem, miért zúdítja rám kellemtelen igazságait? Hiszen nyilvánvaló, hogy egyébként nem érdeklek.

Némán fekszenek egymással szemben az evező két oldalán, a lejárt videokazetta derengő fényében. Erzsébet arra gondol, hogy Borsi intranzigenciája pusztán személyére szabott. Másét nem tűri el. Ő azonban, ha jó interjút akar készíteni, nem fintoroghat, és még csak nem is legyinthet. Azt feleli tehát, egyébként az igazságnak megfelelően, hogy őt őszintén érdekli Borsi, az interjú miatt, de azért is, mert még sosem látott ilyen embert, aki ennyire ön-elégült, és egyszersmind ennyire elégedetlen magával. Nem tud beletörődni... egyszerűen képtelen rá, hogy beletörődjön... Mibe? Mondjuk abba, hogy a *Zárt térben*, bár messze felülmúlja korunk drámatermésének átlagát, még csak nem is hasonlítható mondjuk a *Misanthrope*-hoz. Figuráiból hiányzik a profetikus elem, és túlzásai, mihelyt elhagyják a valószí-

nőség talaját, tételszerűeknek tetszenek. Az *Embergyűlölő* nem bírja megírni, ezért bosszúból ő maga lesz embergyűlölő. Nem fél attól, hogy ezzel a méltánytalan indulattal előbb-utóbb eltömi tehetségének forrásait?

Borsi nem felel azonnal. Arra gondol, hogy róla még nő ilyen okosat vízszintes testhelyzetben soha sem mondott. Átnyúl a lapáton, Erzsébet arcára teszi, majd rögtön visszahúzza a kezét.

Válasz helyett arról kezd beszélni, hogy ahányszor gyerekkorában egy felnőtt az utcán figyelmeztette, hogy kibomlott a cipőfűzője, ő azt felelte, miközben a várható pofonok elől futásnak eredt, hogy „Akkor kösse be!” Nem akarta eltűnni, hogy akár jó szándékkal is beleszóljanak az ő ügyébe. Hogy merik feltételezni róla, hogy ő nem tud saját cipőfűzőjének állapotáról? A börtönben aztán még azt is az őrszemélyzet szabta meg, hogy álljon-e vagy üljön, hogy alvás közben a pokrócon kívül tartsa a kezét, vagy hogy az esztendő mely napjain nézhesse meg gyerekei fényképét. Az ellen viszont fellázadt, hogy rabtársai mondják meg neki, miben hihet, mit gondolhat, és milyen írókat szerethet. Fegyelmi vétség miatt egy normális börtönből olyan dutyiba szállították át, amelyben különleges társadalmi veszélyességű rabokon kívül osztályidegeneket tároltak. Itt alakult ki az az élethelyzet, amelyből a darabja született. Erzsébet mindjárt összehasonlíthatja azt, amit az imént látott, azzal, amit most hallani fog. Egy zárkában kellett ülnie horthysta miniszteriális tisztviselőkkel, horthysta katonatisztekkel, a házimunkások pedig horthysta csendőrök voltak. Egy ízben öt hónapot töltött egy ötven év körüli, zömök, ősz hajú megszállottal, akinek szemében a világtörténelem a zsidó és a keresztény szellem harcának története. A „zsidó” az ő számára nem vallás volt, és nem is faj vagy nemzet, hanem az ironikus, szkeptikus, hitetlen szellem szinonimája. Voltaire és Diderot éppúgy zsidó volt az ő szemében, mint Diogenész vagy a szofisták és az epikureusok. Az öregúr – mert ő persze igen öregnek látta akkoriban – mindenáron meg akarta téríteni, és erre ő úgy reagált, mint hogy ha lelki cipőfűzőjének kibomlott állapotára figyelmeztette volna. Blaszfémikus visszavágásai kétségbeesésbe döntötték vitapartnerét. „Nem vagy te olyan gonosz, mint mutatod – nyögte egy-egy összecsapás után –, térdelsz te még az oltár elé.” Ez különösen feldühítette őt. Hogy meri bárki is jobban tudni nála, hogy ő maga mit tart igaznak. Egy ízben ezt válaszolta: „Persze, hogy odatérdelek – mihelyt te rászarsz.” Az öregúr elfehéredett, remegő testtel beállt a zárka sarkába imádkozó pózban, és ébresztőtől takaródóig egy teljes héten át nem volt hajlandó leülni. Görcsölt a szíve, többször is majdnem elájult, de csak állt összeszorított ajakkal. „Azt hittem eddig, hogy a Sátán küldötteként érkezél közénk, de most látom, hogy nem a küldötte, hanem az inkarnációja vagy.” Máskor arról ábrándozott, hogy Borsi egyszer mégiscsak megtér a katolikus hitre, és akkor majd megszenved mindazért, amit hitetlenül cselekedett. De többi zárkatársa is mássá akarta tenni, mint ami volt. „Kösd be a cipőfűződet – szoltak rá minden lehetséges és lehetetlen alkalommal –, különben nem lehetsz jó családapa, jó állampolgár, jó ötvenhatos, jó magyar.” Éppen mert az

örök üvöltve követelhetek tőle akármit, és ő csak néma félvigyorral jelezhetné ellenállását, zárkatársaitól nem tűrte, hogy bármilyen tőle idegen kíváncsisággal közeledjenek hozzá. Hogy alakítani próbálják. És főként, hogy jobbításával bajlódjanak. Ezért keményedett meg olyanra, hogy szabadulása után sem bírt igazodni az új követelményekhez. Verebes elvtársal szemközt azonban mégis vigyázni kellett a szájára, hiszen írni, sőt, publikálni is akart. De miközben visszanyelte rípotjait, eszébe jutott Iván, aki letartóztatása előtt megmondta neki, hogy inkább meghal, minthogy elfogadjon a kompromisszumokat, amelyek az életben maradtakra várnak. Ilyenkor néha mégis, ön maga megnyugtatóra, kibökött egy-egy bántó poént. Erzsébetnek látnia kell, hogy úgynevezett intranzigenciája ilyen alkati és történeti talajból fakad.

Borsi elhallgat, talán válaszra vár. Erzsébetnek azonban nincs kedve felelni. Mert csak azt mondhatná, hogy magyarázat mindenre adódik. Mindennek van valamiféle oka. De a magyarázat még nem mentség. Keménységével Borsi nemcsak másokat sebez meg, hanem önmagát is. Ha viszont sebzett, akkor a külvilágra is sebzetten, vagyis torzul reagál. És minél torzabb a külvilág, annál torzultabban védekezik ellene. Erzsébet biztos abban, hogy Borsi nem tudna mit kezdeni ezzel az igazsággal. Ezért inkább azt kérdezi tőle, hogy beszélt-e máskor is a darabjáról Verebessel. Borsi erre elmondja, hogy a *Zárt térben* ügyében két év múlva még egyszer járt nála. A szép Karola ugyanis egy Duna-parti presszóban tudatta vele, hogy nagy a baj. Verebes elvtárs elolvasta az új változatot, és azonnal kimondta a darabra az örökös tilalmat. Ő, Karola, nem titkolja, hogy meg van bántva, amiért Borsi nem árulta el neki, hogy a kommunista főhőst Verebes elvtársról mintázták. Persze magától is rájöhettek volna, hiszen hallotta már tőle, hogy zárkájában azon törte a fejét, mit kiabáljon az akasztófa alatt. Férje is jelen volt, akkor még vőlegényi minőségben. Utána hosszan beszéltek arról, milyen hihetetlennek tetszik a mai korban, hogy valaki ennyire alárendeli életét az elveinek. Nem is érti, miképpen kerülhetett el a figyelmét, hogy Borsi a kommunista figura szájába adja Verebes elvtárs történetét. Ez azért történhetett, válaszolta Borsi, mert Karola nyilván nem olvasta az új változatot, a régi változatban pedig még nem szerepelt ez az epizód. Verebes elvtárs elfelejtette, hogy éppen ő mesélte el neki ezt a sztorit, így érzékeltetve, mi hiányzik szerinte a darab kommunista hősébből. Erre ő, Borsi beírta ezt utólag. Hálás is érte, mert ilyen agyalágyult történetet magától nem tudott volna kitalálni. Ezért hiszi most Verebes elvtárs, hogy róla mintázták a főhőst. Csakhogy bárki láthatja: a főhős távolról sem olyan szarházi, mint Verebes elvtárs. Karola körül nézett a presszóban, ahol erre a beszélgetésre sor került, „Hallgasson, maga örült!” – sziszegte eltorzult arccal. „De hiszen maga is tudja, hogy az én hősom párhússágból fakadó obligát ostobasága ellenére ezerszer becsületesebb Verebes elvtársnál...” „Még egy szó, és már megyek is.” Karola keze remegett az asztalon, miközben a szomszédos asztal felé kémlelt, ahol egy magányos úr kavargatta teáját. Aztán az asztalt az utcától elválasztó ablakra meredt. Ő, Borsi követte pillantását, és egy benyo-

Verebes elvtárs
dolgozószobájának
egyik falát Eurázsia óriási térképe
díszítette. Ő elébe állt,
és rámutatott az óriási vörös
foltra, mely a Szovjetuniót jelölte,
majd a picike kékre,
Magyarországra, és megkérdezte,
hogy mi jut eszembe ezekről
az arányokról. Azt feleltem,
hogy épp az uralmon lévők
nem kifogásolhatják ezeket
az arányokat, hiszen ezeknek
köszönhetik
hatalmukat.

módott orrot pillantott meg az üvegen túl, meg egy eltorzult női arcot. „Fizetünk – mondta Karola –, az urat már várják.” Természetesen Erika volt az. Ekkor Erzsébet megszakítja a beszédáradatot. „Milyen Erika?” – kérdezi. „Nem meséltem róla?” „Talán mesélt, de amikor nőügyeivel szórakoztat, akkor nem mindig figyelek.” „Ne mondja ezt még egyszer, mert átkelek az evezőn.” Erzsébet felül. „Tessék betartani a játékszabályokat!” „Igenis”, mondja Borsi, majd elregeéli, hogy az új változat dolgában ismét-bejelentkezett Verebes elvtárhoz. „Borsikám – mondta egy színkritikusnő, akivel a nevezetes találkozó előtt együtt ebédelt –, könyörgök, míg vele beszélsz, legalább köhécselj időnként egy kicsit. Vagy jelezd neki, hogy sajog a fejed. Hiszen hogyan viselhetné el, hogy bárhogyan tilt és korlátoz, te vigyorgsz és sielsz és nőszülsz meg válsz, míg ő a privilégiumait sem élvezheti, még csak meg sem foghatja valamelyik elvtársnő seggét, mert Kádár elvtárs, ha jelentik ezt neki, rögvést kinevezi nagykövetnek Mongóliába.” Borsi megígérte, hogy igyekszik majd beteges benyomást kelteni. Csakhogy erre nem nyílt módja, mert Verebes elvtárs zordul fogadta. „Maga hülyének néz engem” – mondta, és ezzel máris előcsalogatta börtönben kikísérletezett mosolyát. Verebes kikérte magának, hogy életének anyagából Borsi kommunistaellenes szatírárt eszkábáljon. Borsi védekezni próbált: neki kapóra jött az akasztófára váró kommunista elítélt dilemmája, mert éppen ennek segítségével hozhatja közelebb pozitív hőst a nézőkhöz. De Verebes elvtárs csak a fejét rázta: „Nem lesz néző, Borsi elvtárs. Maga gúnyképet fest rólam, és rajtam keresztül a pártról, és aztán még arra kér, éppen engem, hogy segítsen pamfletjét a közönség elé. Ha ír egyszer egy jó szándékú darabot, azt szívesen elolvasom. Megmondtam ezt Karolának is. De erről többet egy szót se!”

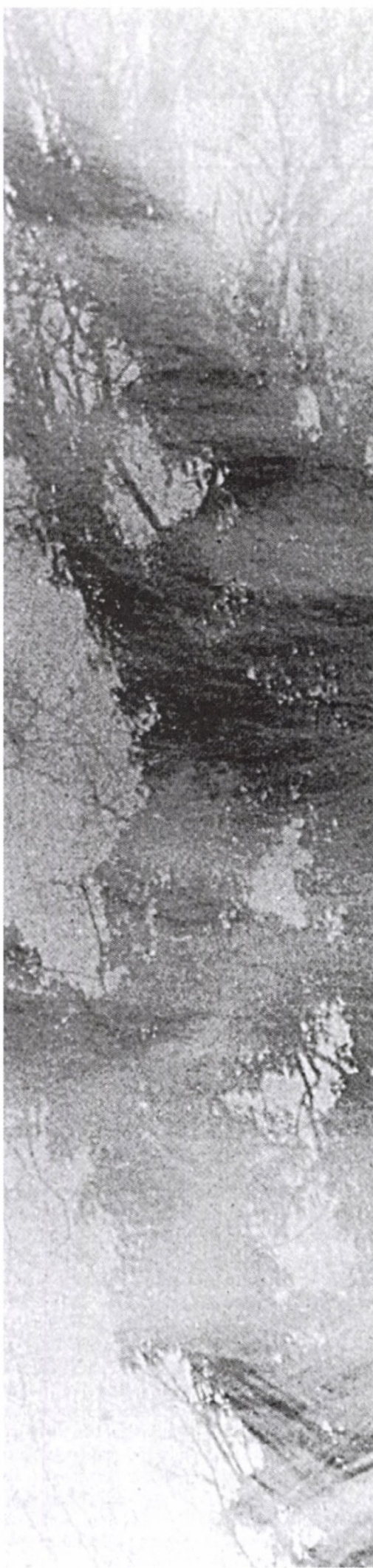
A történetnek ezen a pontján Borsi meglepődve konstatálja, hogy Erzsébet a karjára teszi a kezét. „Milyen intaktul élek magában a sérelmei – mondja –, évtizedek múlva is szó szerint idézi fel a visszautasítást. Tudja-e, hogy Verebes elvtársnak még a hangját, a hanghordozását is utánozta? Ha ennyire nem becsüli, akkor miért őrizte meg minden szavát?” „Nem tudom.” „Akkor most alszunk egyet?” – kérdezi Erzsébet, és visszahúzza kezét az evező túloldalára. „Várjon, még elmesélek valamit. Miután a darabommal végeztem, Verebes elvtárs személyemmel kapcsolatban is tisztázni akarta végleges álláspontját. Azt mondta, hogy vitathatatlan képességeim ellenére sohasem lehetek igazán jó író, mert ehhez túl okos vagyok.” „Tényleg ezt mondta?” „Szórol szóra. Verebes elvtársat a népiesek a hatalomittas zsidó szellem megtestesülésének tekintik. Erre ő magyar módra reagál: szembeállítja a művészetet az ésszel. El tud képzelni egy ilyen mondatot Goethe vagy Diderot hazájában?” „És maga mit felelt neki?” – kérdezte Erzsébet. „Azt, hogy én mindig nagyra tartottam az eszemet, de azért azt sosem hittem, hogy okosabb vagyok Ady Endrénél. Mire ő fejcsóválva megjegyezte, hogy már megint egykettőre kész vagyok a válasszal.” „Így váltak el egymástól?” „Nem. Ennek a beszélgetésnek a végén elhangzott még valami. Elmesélem, de pontosan kell értelmeznie. Verebes elvtárs dolgozószobájának egyik falát Eurázsia óriási térképe díszítette. Ő elébe állt, és rámutatott az óriási vörös foltra, mely a Szovjetuniót jelölte, majd a picike kékre, Magyarországra, és megkérdezte, hogy mi jut eszembe ezekről az arányokról. Azt feleltem, hogy épp az uralmon lévők nem kifogásolhatják ezeket az arányokat, hiszen ezeknek köszönhetik hatalmukat. Verebes elvtárs hallgatott egy sort, majd megkérdezte: valóban azt hiszem-e, hogy ha megbukna az ő rendszerük, akkor velem jobban bánának, mint vele. Hiszen én is kommunistaént kezdtem a pályámat, Lukács György tanítványa és fordítója vagyok, mindmáig marxistának valom magam – a hetvenes évek elejét tapostuk akkor –, származásom alapján a nürnbergi törvények hatálya alá esem, a magyarországi jobboldal nem tenne különbséget közte és köztem. És képzelje: nem emlékszem rá, hogy mit feleltem. Valószínűleg semmit. Annyira megdöbbentett, hogy akár csak feltételezés módban is lehetségesnek tartja a kommunista rendszer bukását. En akkor még álmomban sem képzelegtem erről. Ellenzékeségem intellektuális felismerésekből, továbbá erkölcsi parancsokból táplálkozott, és még az esélyek latolgatásáig sem jutott el. Felháborított, hogy bármilyen összefüggésben közös aklot képzel körénk. Őket tömeggyilkosoknak tekintetem, magamat pedig a szerencse fiának, akit szórakozottságból életben hagytak. És közben éreztem, hogy lehet abban valami, amit beszélt. Eszembe jutott, miként indokolta ugyanebben az épületben, a pártközpont legfelső emeletén Verebes elvtárs egyik beosztottja egy-két évvel korábban, hogy miért kellett elkobozniuk frissen megjelent könyvem. „Amíg a Pártnak érdeke, hogy 1956 ellenforradalom legyen, addig nem engedélyezhetünk olyan könyvet, amely ötvenhatos magatartásformákat glorifikál.” Ezt mondta, miközben bámultuk a jégábrák Dunát. Csinos, elegáns fiatalember volt, körülbelül

a válláig értem. Korrekt udvariassággal leplezte és fejezte ki helyzetünkből adódó fölényét. Az új kommunista funkcionárius nemzedéknek – gondoltam – édesmindegy, hogy ötvenhat forradalom volt-e vagy ellenforradalom. Őket csak a pártvezetés éppen időszerű irányelvei érdeklik. Önálló elvek híján viszont előnyben vannak, mert meggyőzhetetlenek. És meg sem lehet őket sérteni. Meglehetősen érdektelenek, a maguk kellemes módján, de akármerre zötyög is szekerünk, ők ott ülnek majd a bakon.”

Kockázat nélküli prófécianak szánhatta ezt Borsi akkor és ott, a kétszemélyes tutajon, és én ma és itt, a berlini ösztöndíjasként csak rábólinthatok erre. Erzsébet is meg volt elégedve a történettel, de annak a véleményének adott hangot, hogy ez kifejezetten hivatalnoki sztori, a fizetett alkalmazottak ugyanis rá vannak szorulva arra, hogy valaki megfizesse őket. A művészeti életben a szervilitás más rugókra mozog. Borsi ezzel csak részben értett egyet. A kurzus művészeinek többsége sem élne meg a szabad piacon. A különbséget főként abban látta, hogy ezek szívesen leplezik vagy igazolják lezüllésüket hazafias vagy egyéb elvi indokokkal. Ennek bizonyítására elmesélt néhány kurta sztorit is.

Nem sokkal azután, hogy a Varsói Szerződés csapatai megmentették Csehszlovákiát a demokratikus szocializmus víziójától, egy Szőke Sándor nevű 1956 után lecsukott reformkommunista író meglátott egy másik 1956 után lecsukott író, egy népiest, akit történetesen Szőke Gyulának hívtak, amint éppen kilépett a szovjet követség kapuján. „Hát te mit kerestél odabent?” – kérdezte tőle álméklodva. Ez pontos magyarzáttal szolgált: „Csehszlovákia lerohanása után senkinek sem maradhat kétsége afelől, hogy a mi nemzedékünk szovjet uralom alatt éli le az életét. Így tehát most már csak egy kérdés vár eldöntésre: ki kormányozza Magyarországot szovjet főhatóság alatt: mi vagy a zsidók. Ertsd már meg, Sándor, hogy erre előbb-utóbb neked is válaszolnod kell.” Az ily módon felszólított röhecselve számolt be nekem erről a találkozásról, majd kisvártatva a Verebes-párti, hivatalos kultúrpolitika pozíciókkal busásan jutalmazott funkcionáriusa lett. Tehát komolyan vette a névrokona által felvázolt alternatívát. Ez pedig különféle népi kapcsolatainak mozgósításával elérte, hogy rendelkezésére bocsássák a legkedvezőbb időpontban, vasárnap déltájt az éter hullámain. Láthatja tehát, hogy a hatalom sáncain belül kialakultak már azok a frontok, amelyek realitást kölcsönöztek Verebes elvtárs prófeciájának. És most még egy történet következik.

Valamikor a hetvenes évek elején átadtam egy novellámat Püspöki elvtársnak, aki az egyik országos napilap kulturális rovatának vezetője volt. Püspöki elvtárs bal szemét monokli fedte el: egy páncélos egység parancsnokaként rokkant meg, amikor védte Budapestet a szovjet invázió ellen. Egyébként a nyilaskeresztes párt sorait erősítette, de atrocitások nem voltak rábizonyíthatók, így hát 1945 tavaszán átigazolhatott a kommunista pártba. Elolvasta, majd egy lendületből visszaadta a novellámat: „Ne haragudj, Borsi elvtárs – mondta –, mi nem közölhetünk antiszemita írásokat.” Novellám egy zsidó származású nagypolgári asszonyról szól, aki, hogy elfogadják tőrlő metszett ma-

gyarnak, a népi értelmiség ismertebb hímjeinek kegyeit hajszojja. „Igen ám – feleltem a rovatvezetőnek –, csakhogy én nem szeretem a zsidókat.” Püspöki megütközve bámult rám: „Borsi elvtárs – mondta –, ez a magánügyed.” Várj csak, még nem mondtam végig – válaszoltam. – Én csakugyan nem szeretem a zsidókat, de ehhez hozzá kell tennem, hogy a nem zsidókat sem szeretem.” És ekkor gyűlölködő láng lövellt felém árva szeméből.

De feleleveníthetnék ezeknél baljósabb emlékeket is. Csakhogy nem akarom. Kéznýtásonyira a fordulat, letűnnek a szovjet kommunisták. Verebes elvtárs szerencsétlen nyugdíjas, egykori kegyencei félrenéznek, ha gyalogosan szembe jön velük az utcán. Úgy kell neki! Nemcsak a nagy öregeket gyűjtögette, hanem a fiatalabb nemzedékek törtetőit is! Egy ótváros jellemű kollégám például, akit Verebes évtizedekig halmozott túl kegyeivel, hogy rajta keresztül néhány igazi művészt is magához csalogasson – nem áruolom el a nevét, de ha beírja ezt az epizódot az interjújába, akkor majd jelentkezni fog –, hat méter hosszú parasztkolbásszal lepte meg hatvanadik születésnapján. A polgárságból jött kommunista funkcionáriusok, különösképpen a zsidó származásúak, nagyon szerettek, tudja, a népiesek társaságában töpörtyűt enni meg abált szalonnát, parasztkolbászt és fokhagymás házi sonkát, hogy ezen a módon is kimutassák: a nép fiai ők. Amikor nemrégiben írtam erről a különlegesen tenyerbe mászó születésnap törleszkedésről, kollégám közölte, hogy kolbászával csak ki akarta gúnyolni az ünnepeket. Képzelem, milyen arcot vágott Verebes elvtárs, amikor olvasta hajdankori talpnyalójának ezt a nyilatkozatát! Nagyon egyedül lehet. A múltkor még nekem is üzent, hogy látogassam meg. Nem feleltem. Újra üzent: ő mindig 72 órán belül fogadott, ha jelentkeztem nála. Visszaüzentem, hogy én viszont soha egyetlen sorát sem tiltottam be. Hatalom nélkül hal meg, és ez nagyon jó. És remélem, nem válik be a prófeciája. Habár... Tavaly ősszel történt... Ültem valamelyik nőismerőssel egy presszó előtt, és egyszer csak odalépett a lányhoz egy fiatalabb évjáratú népi költő, egy Pongrácz nevezetű, akivel csak barátságos szavakat váltottam korábban, és a fülébe súgott valamit. A lány vérvörösén felugrott, és üvöltve követelte, hogy azonnal takarodjon. Faggatásomra nagy nehezen kibökte, hogy mit mondott az a fiatal lírikus. Borsi elhallgat. Némán fekszenek. „Mit mondott?” „Megkérdezte tőle, hogy nem szégyelli-e magát, amiért itt ül az utcán egy zsidóval. Verebes elvtársnak szerintem inkább a prófétai hivatást kellett volna választania.”

A beálló csendben Erzsébet arra gondol, hogy ha Borsiról ír, nem kerülheti meg a zsidókérdést. A hatvanas években Borsi, a magyar szabadságharcos, még nem bírt erről beszélni. Pedig a börtönben bizonyára zsidóztak. A darabban miért nincs erről egyetlen szó sem? A verseiben sincs, sem a novelláiban. Rejtegeti a zsidó szörnyűséget, mint valami fekélyt. Most mégis megmutatta, legalább a jéghegy csúcsát. Ez jó.

EÖRSI ISTVÁN